

מנחם מקובר

מכתבו של מרן הראי"ה קוק לאדר"ת בנושא אותיות החסרות בחתימת שטר

מאמר זה נכתב כעבודה במסגרת קורס "מחקר לימוד ותייעוד – תשובות הלכתיות של הרב קוק". קורס זה נערך במסגרת לימודי התואר השני במכללת אורות ישראל, בהנחיית הרב פרופ' נריה גוטל – נשיא המכללה, ובסיוע הרב ארי שבט – מרצה במכללה ומנהל המרכז התייעודי של "בית הרב", אשר האיגרות מתפרסמות באדיבותו. במסגרת הקורס נתבקשנו לפענח כתבי יד מקוריים של מרן הרב קוק זצ"ל, הן בהיבט של פענוח כתב היד עצמו הן בניתוח ובביאור האיגרת. כמבואר משם הקורס מדובר באיגרות העוסקות בנושאים הלכתיים שונים.

את האיגרת שלפנינו שלח מרן הראי"ה קוק זצ"ל לחמיו לעתיד, האדר"ת זצ"ל, בתקופת האירוסין. המכתב נשלח בכ"ד בסיון תרמ"ה, והחתונה הייתה כשנה לאחר מכן, בניסן תרמ"ו. מלשון האיגרת ניכרת הערצתו הרבה של הרב זצ"ל לחותנו לעתיד. הוא מנצל הזדמנות שבה המשנה לראש ישיבת וולוז'ין יוצא לנסיעה שבה הוא יעבור דרך פוניבז', מקום מושבו של האדר"ת זצ"ל. אמנם הוא עדיין לא קיבל מענה לאיגרתו הקודמת, אולם מפני רגשי אהבתו הוא שולח איגרת שבה הוא דן בנושא שעליו כתב האדר"ת זצ"ל ביאורים בשם אביו.¹ הנושא הנידון מופיע בבבלי, בבא בתרא קסו ע"ב. הגמרא דנה שם במצב שבו קיים שינוי בכיתוב של שם הלווה בין ראש השטר לסוף השטר, כאשר השם בסוף השטר קצר מזה שבתחילתו. הגמרא דנה שם בנושא, בהמשך לדברי המשנה, ומבארת כי רק בשינוי של אות אחת בין השמות מאפשר ללמוד מהשם העליון לשם התחתון, אולם שינוי של שתי אותיות פוסל את השטר.²

1 ניסיתי למצוא את מקור הדברים בספרי האדר"ת זצ"ל במאגר אוצר החכמה, אולם לא מצאתים.

2 כך נפסק ברמב"ם, הלכות מלוה ולווה (כו, יד) ובשולחן ערוך, חושן משפט, מב, ו.

למסקנת הגמרא הדבר נובע מחשש שמא יהיה מצב שבו רוב השם המקורי אינו כתוב בשטר,³ ולכן לא נוכל לסמוך על הכתוב בחלקו העליון של השטר. במקרה זה השטר פסול.

הרב זצ"ל מעלה בדבריו שתי קושיות על פסיקה זו :

א. כיצד ייתכן שעקב חשש זה יפסלו את השטר ויפסידו את המלווה? לא מצינו תקנות כעין אלו בשטרות, ובוודאי יש בכך משום נעילת דלת בפני לווים ;

ב. מה החשש שאדם בעל שם דומה, שאינו שייך כלל לשטר, יוזכר בו? הרב זצ"ל מביא את קושיית בעלי התוספות התמהים אף הם על התקנה. הוא מחדש בדבריו פשט חדש שלפיו אין מדובר באותיות שנמחקו או הושמטו, אלא בסופר שכתב בקיצור או בסימנים. הרב מבאר את סוגיית הגמרא בהתאם לסברה זו, אולם הוא מבטל לבסוף את פירושו מפני פירושי הראשונים שלא הבינו כך את הדין בסוגיה.

באיגרת באות לידי ביטוי מידותיו הנאצלות של מרן הרב זצ"ל בהתייחסותו לחמיו לעתיד, וכמו כן ניכרות גאונותו, חדשנותו הלמדנית ואהבת התורה המיוחדת שלו.

כן ניתן בזהירות אולי ללמוד מהיעדר התייחסותו של הרב לכלתו המיועדת, בתו של האדר"ת, שהרב חשב שאין זה מן הצניעות למסור דרישת שלום בהתייחסות מפורשת ומסוימת לכלתו.⁴

לקמן האיגרת, כאשר בשולי האיגרת מופיעים הסברים לרקע האיגרת ולתוכנה.

3 לדוגמה: בחלק העליון ג' אותיות ובתחתון רק אות אחת בלבד. יש לחשוש שמא בתחתון מדובר בשם אחר בן שלוש אותיות.

4 השוו לאיגרות דומות מאותה תקופת אירוסין של הרב (בעזרת הרב נ' גוטל, מכתבי ראייה, ירושלים תש"ס, עמ' 199-200): אורח משפט, עמ' רמט, שם מבטא אהבה לאדר"ת, "והשי"ת ישמחנו באמת, והשי"ת ישגבנו בישותנו, ישמח ויגל בישועת ד' עם אבותינו יכוף עלינו לחיים".

בעי"ה,⁵ יום א' סדר ויצא פרח⁶ תרמ"ה וואלאזין.
כבוד מר המל"ח⁷ ידי"ע⁸ ויד"י⁹ הגאון הגדול נודע למשגב בישראל
כקש"ת¹⁰ מוהר"ר אלי דוד שליט"א ראבינאוויץ תאומים.¹¹
שלו¹² לו לתורתו ולכא"ל¹³ שלו¹⁴ וברכה,
בלא עת לחפץ כתיבת מכתבי לכב',¹⁵ כי עדנה לא קבלתי תשובתו
הרמתה¹⁶ על מכתבי השלוח ממני לכב' שליט"א שבוע העבר.¹⁷ הנני נגש

- 5 יצוין שכתב יד קודשו של הרב קוק כאן הוא במיוחד יפה וסימטרי יחסית לאיגרותיו האחרות (גם מאותה תקופה), וכפי הנראה עשה מאמץ מיוחד לכתוב יפה משום כבודו של חמיו לעתיד, וכדי שלא יצטרך להתאמץ הרבה כדי לקרוא את הדברים.
- 6 פרשת קרח, על שם הנאמר בה "וְהָיָה פָּרַח מִטָּה אֶהְרֶן לְבֵית לֵוִי וַיֵּצֵא פָּרַח וַיִּצָּץ צִיץ וַיִּגְמַל שְׂקָדִים" (במדבר יז, כג). אולי פסוק זה נבחר מכל ביטויי הפרשה כדי לרמוז על כך שהרב קוק הוא מפרחי הכהונה, מבין הכהנים הצעירים, ראו להלן בהערה 59, שהרב כינה את עצמו באיגרת אחרת מאותה תקופה: "הצעיר בפרחי כהונה". האיגרת שלפנינו היא מיום כ"ד בסיון תרמ"ה (7.6.1885 למניינם). באותה תקופה למד הרב בוולוז'ין, זאת לאחר שהשתדך לאדר"ת שהיה רבה של פוניבז'. כאמור הרב התחתן בניסן תרמ"ו. ייתכן שפסוק זה רומז גם לעתיד הקשר בינו ובין חמיו העתיד.
- 7 המיועד להיות חמי. ראשי תיבות אלו אינם מופיעים בספרי ראשי תיבות או במאגרים, אולם בחיפוש בשו"תים ראיתי כי קיצור זה מופיע גם בכינוי של פוסקים המעטרים כך את חתניהם לעתיד, כששם הכוונה היא: המיועד להיות חתני. וכן באיגרת אחרת של הרב זצ"ל לחמיו, שו"ת משפט כהן, עמ' רלה.
- 8 ידידי עוז.
- 9 וידיד נפשי.
- 10 כבוד קדושת שם תפארתו.
- 11 הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים (האדר"ת) נולד בו' בסיון ה'תר"ה בפינקין שבליטא. הוא למד בקלויז בפוניבז', ואחר כך עבר לשמש כרב העיר וילקומיר. בגיל עשרים ותשע התמנה האדר"ת לרבה של העיר פוניבז'. בשנת תרנ"ג נעתר האדר"ת לתושבי מיר לקבל את רבנות עיירתם. בשנת תרמ"ד התחתנה בתו, אלטה בת-שבע, עם מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק. היא נפטרה כעבור כמה שנים והרב נשא לאישה את רייזא רבקה, בת אחיו של האדר"ת, הרב צבי יהודה רבינוביץ' תאומים. לאחר ששימש האדר"ת שבע שנים כרב במיר נקרא על ידי הרב שמואל סלנט, שהיה כבר מבוגר מאוד וראייתו נחלשה, לשמש כעוזרו ברבנות ירושלים כדי שימלא את מקומו לאחר פטירתו. האדר"ת עלה לארץ בשנת תרס"א, אולם נפטר כעבור ארבע שנים, עוד בחייו של הרב סלנט, בג' באדר ראשון תרס"ה. שלום.
- 12 ולכל אשר לו.
- 13 שלום. הסיבה לכך שכפל את המילה "שלום" באותו משפט היא הפסוק, "וַאֲמַרְתֶּם כֹּה לַה' וְאָתָּה שְׁלוֹם וּבֵיתְךָ שְׁלוֹם וְכָל אֲשֶׁר לְךָ שְׁלוֹם" (שמואל א כה, ו). כלומר ברכת שלום נפרדת לנמען עצמו ועוד ברכת שלום נוספת לכל אשר לו.
- 14 לכבודו. הרב כביכול מתנצל על שהוא כותב לאדר"ת מכתב בלא עתו, שכן כפי המבואר בהמשך הוא עדיין לא קיבל ממנו תשובה על מכתבו הקודם.

כהיום לכתוב דברים אחדים באין דברים¹⁸ ואומר מן החדש,¹⁹ כי לא תתן לי הזמן כעת להרבות דברים כאשר עם לבבי,²⁰ רק כי הודיעני כבי הרה"ג²¹ בנן של קדושים מוהר"ח הלל שליט"א²² מפ"ק²³ כי נוסע הוא על דרכו דרך מחנה כ"ג,²⁴ אמרתי לא יבוא ריקם באין מכתב ממני לכ"ג שני.²⁵

ויען כי הנני כעת אסיר תקותי ראות פני כבי שליט"א בנעימים בקרוב,²⁶ לכן לא אחוס כעת להאריך, כי בעזה"י חזון למועד ראיית פנים באהבים לטיל ארוכות.

וכדי שלא אראה ריקם את פני האדון²⁷ שליט"א,²⁸ הנני להעיר בדבר אשר עי"י המשך דברים שאין כאן מקומם יתגלגל לענין שכבוד גאונו נושא ונותן בדברי קדשו שכי²⁹ מרן אבוה דמר זצוק"ל³⁰ בענין דאוריתא ודרבנן, והוא הערה קלה ופשוטה בפשט דברי הגמ'³¹ בענין ילמוד תחתון מה"ע³²

- 16 המרוממת, החשובה. משחק מילים על פי שמואל א ז, יז, לגבי שמואל הרמתי, "ותשובתו הרמתה כי שם ביתו [...]".
- 17 בשבוע שעבר.
- 18 כנראה משחק מילים על פי הפסוק (תהלים יט, ד), "אֵין אֶמְרָ וְאֵין דְּבָרִים", שאף שטרם קיבל הרב קוק מכתב תשובה מהאדר"ת, וממילא אין למה להגיב, בכל זאת "באין דברים", יכתוב לו חידוש בנושא חדש.
- 19 ביטוי מהז"ל למשל בהלכות תרומות, ראו משנה, תרומות א, ה. הרב אינו בא לתאר באיגרת את שהתרחש בשבוע העבר, מפאת קוצר הזמן, כפי שהוא הולך ומבאר.
- 20 על פי יהושע יד, ז: "וַאֲשֶׁב אִתּוֹ דָּבָר פְּאֶשֶׁר עִם לְבָבִי". רצונו לומר שאין לרב פנאי להאריך ולתאר דברים מעמקי נשמתו.
- 21 כבוד הרב הגאון.
- 22 הכוונה לרבי חיים הלל פריד, אשר שימש כמשנה לנצי"ב בישיבת וולוז'ין. הוא היה בנו של הרב אליעזר יצחק פריד ששימש כראש ישיבת וולוז'ין, ונכד לר' יצחק מוולוז'ין. לכן הרב מכנהו כ"בנם של קדושים".
- 23 מפה קהילתנו, היינו מוולוז'ין.
- 24 כבוד גאונו. הוא עובר בדרכו בפוניביז', מקום מושב האדר"ת.
- 25 שיחיה. המילים "אמרתי לא יבוא ריקם" לקוחות מרות ג, יז: "וַתֵּאמֶר שֵׁשׁ הַשְּׁעָרִים הָאֵלֶּה נִתְּן לִי כִּי אָמַר אֵלַי אֵל תְּבוֹאֵי רִיקָם אֶל הַמִּנְוֹתָי". למד הרב מכאן דרך ארץ שאין לבוא אל חמיו ריקם, ולכן גם כאן הרב אינו רוצה שהשליח ר' הלל יבוא ריקם אל חמיו!
- 26 הרב מביע את השתוקקותו לחזות בפני האדר"ת בקרוב.
- 27 על פי דברים טז, טז: "וְלֹא יִרְאֶה אֶת פְּנֵי ה' רִיקָם".
- 28 הוא האדר"ת.
- 29 שכתב.
- 30 רבי בנימין, אביו של האדר"ת, שהיה תלמיד חכם גדול.
- 31 בבלי, בבא בתרא קסו ע"ב.

באות א'י³³ כ"ו³⁴ מ"ש³⁵ שת"א³⁶ דלא, דלמא מתרמי שם בן ארבע כו' אלא
דלמא מתרמי שם בש"א³⁷ והו"ל³⁸ רובא דשמא.³⁹ והדברים שלא מצינו
כגזירה זאת בשום תקנה מתקנת חכמים שע"י מה שאפשר שמתרמי

32 מן העליון. נביא את לשון הגמרא ונבאר את הסוגיה שם, ובעקבות זאת את הבנת הרב
זצ"ל. זו לשון הגמרא: "תנו רבנן: ילמד התחתון מן העליון באות אחת אבל לא בשתי
אותיות, כגון חנן מחנני וענן מענני. מאי שנא שתי אותיות דלא? דלמא מיתרמי שם בן
ארבע אותיות והוה ליה פלגיה דשמא. אי הכי אות אחת נמי, דלמא מיתרמי שם בן שתי
אותיות והוה ליה פלגיה דשמא. אלא שתי אותיות היינו טעמא דלמא מיתרמי שם בן שלש
אותיות והוה ליה רובא דשמא". נבאר את לשון הסוגיה: מבואר במשנה (שם קסה ע"ב):
"כתוב בו מלמעלה מנה ומלמטה מאתים מלמעלה מאתים ומלמטה מנה הכל הולך אחר
התחתון א"כ למה כותבין את העליון שאם תמחק אות אחת מן התחתון ילמד מן העליון".
היינו מדובר בשטר שכתוב בו בתחילתו שהלווה חייב מנה (מאה זוז), אולם בסוף השטר
נאמר שהוא חייב מאתים זוז, או הפוך. בכל מקרה המשנה אומרת כי הולכים אחרי הכתוב
בסוף השטר, שכן אנו מניחים שהסופר טעה ותיקן את עצמו בסוף השטר. לאור זאת
שואלת המשנה: מדוע בכלל צריך לכתוב את החלק העליון של השטר? די בחלק התחתון.
המשנה מתרצת, שאם תמחק אות אחת מן התחתון, ויהיה ספק מה כתוב שם, נלמד על
הכתוב התחתון מן הכתוב העליון.

הגמרא מביאה ברייתא שבה נאמר כי רק אם נמחקה אות אחת ניתן ללמוד מהעליון, אולם
לא שתי אותיות שנמחקו. לאחר הבאת דוגמה לעניין מקשה הגמרא: אם במחסור של שתי
אותיות אין לומדים תחתון מעליון שכן החשש הוא שמדובר בשם בן ארבע אותיות וכיוון
שחסר חצי מהשם לא נלמד מהעליון, אם כן גם כשכתובה בשטר רק אות אחת נחשוש שמא
מדובר בשם בן שתי אותיות ואז מחצית מהשם מחוקה. ומדוע במקרה זה אמרה המשנה
שבאות אחת ניתן ללמוד מהעליון לתחתון? מתרצת הגמרא כי החשש אינו ממחצית שם
חסר, אלא שם הזדמן שם בן שלוש אותיות, ואז שתי האותיות החסרות הן רוב השם ולא
ניתן ללמוד מעליון לתחתון, ואילו כשחסרה אות אחת לעולם לא יהיה רוב השם חסר. יש
לציין כי לשיטת התוספות שם (ד"ה אבל) מדובר באותיות שנמחקו מהשטר, בעוד שלדעת
הרשב"ם מדובר במקרה שהסופר טעה וחסר בכתיבתו אותיות בחלק התחתון. לעומתם,
חידש כאן הרב קוק שמדובר בקיצור מכוון של הסופר, אולי על פי כינוי ידוע ומוסכם,
למשל לכתוב יצ שהוא קיצור ידוע של השם יצחק, או כפי שנהוג היום לכנות את אנשי
השב"כ וכדומה באות הראשונה של שמותיהם.

33 אחת.

34 וכולי.

35 מאי שנא.

36 שתי אותיות.

37 בן שלוש אותיות.

38 והו"ל.

39 עד כאן ציטוט לשון הגמרא, מכאן ואילך לשון הרב.

יפסלו השטר.⁴⁰ ולא עוד אלא שיתנו⁴¹ לאדם אחר אשר לא עמל בו משום שאפשר שיתרמי, וכבני⁴² עמדו ע"ז בתוס'⁴³ בתמיהא קיימת.⁴⁴ ולע"ד⁴⁵ לולא דבריהם דפשטא דסוגי' הכי איתא דבודאי שום סופר לא יבדה דברים מלבו ליתר ולחסר או לעשות סימנים וגימטרי' אם לא שיהי' מוסכם כדי שיבין הקורא כונתו,⁴⁶ וכל החסרים כאלה המה כמו הר"ת⁴⁷ המוסכמים, ולא יתכן שיוסכם כ"א⁴⁸ ע"י טעם כולל מלא שיוכרח להשתנות. וז"א⁴⁹ בש"ס מ"ש⁵⁰ שם שני אותיות⁵¹ שאין אומרים שיסכים הסופר להשמיט משום דפלגא דשמא אין הדרך להשמיט⁵² א"כ לא יוכל

- 40 היינו הרב מקשה על תקנה זו שכאשר שתי אותיות מחוקות בחלק התחתון של השטר לעומת הכתוב בחלק העליון – השטר פסול, שהרי מדובר רק בחשש שמא מדובר בשם בן שלוש אותיות.
- 41 מילה זו כתובה באופן לא ברור, ונראה לי כי לאור משמעת העניין זהו פירושה. היינו כיצד יתכן שקיים חשש לשם אחר כאשר השם בראש השטר מוכר, ופה אנו חוששים לשם אחר שלכאורה לא היה לו קשר לשטר כלל. מקור הביטוי הוא בקהלת ב, כא: "כִּי יֵשׁ אָדָם שְׁעָמְלוֹ בְּחֻקָּמָה וּבְדַעַת וּבְכִשְׁרוֹן וְלֹאֲדָם שְׁלֹא עָמַל בּוֹ יִתְּנֵנוּ חֶלְקוֹ גַּם זֶה הַגָּל וְרָעָה רַבָּה", וגם שם מתואר מעשה לא הגיוני ולא צודק.
- 42 וכבנידון דידן. גם מילה זו כתובה באופן לא ברור, וזהו לכאורה הפענוח היותר קשור לגוף הטקסט.
- 43 בתוספות שם (ד"ה דלמא) הקשו שתמוה הוא שמשום חשש שיקרה שילמדו רוב השם מהעליון נגזור להפסיד את המלווה בשטר זה, וזאת אף ששמו עצמו הוא בן ד' אותיות, ונמצא ששתי האותיות הקיימות למטה הן מחצית מהשם ולא רובו.
- 44 גם מילה זו מאוד לא ברורה בצילום כתב היד.
- 45 ולעניות דעתי.
- 46 הרב זצ"ל נוקט בשיטת הרשב"ם (לעיל סוף הערה 32), שאין מדובר במצב שבו נמחקו אותיות, אלא שהסופר חיסר אותיות. אולם הרב זצ"ל מחדש כי מדובר במצב שבו הסופר מקצר במכוון את כתיבת המילה, אם בסימנים או בגימטרייה. לאור זאת מבאר רבנו דרך חדשה בהבנת פשט הגמרא.
- 47 הראשי תיבות.
- 48 כי אם.
- 49 וזה אומרם/איתא.
- 50 מאי שנא.
- 51 שכאשר חסרות שתי אותיות בתחתון אין לומדים מהעליון לתחתון.
- 52 זו הייתה הסברא הראשונה בגמרא, שכיוון שכאשר שתי אותיות חסרות זהו מחצית השם. ומסביר הרב שבמצב זה ודאי לא ייתכן שהסופר השמיט את האותיות, שכן אין דרך להשמיט שתי אותיות.

להסכים בכולל על השמטה הזו דלמא מתרמי ליה כו',⁵³ אלא דדיקו רובא
דשמא אין דרכו להשמט עייכ⁵⁴ מסכימים להשמיט אות אחת ולא בי
אותיות בשום⁵⁵ מקום מפני שיש מקום שלא תעמוד הכתיבה.
זה נלע"ד⁵⁶ פשוט לולא דברי קדשם של רבותינו ז"ל.⁵⁷
הנני יוצא מאת פני כבוד גאונו בברכה כפולה מקירות ליבי המלאה
באהבתו הרוממה. מצפה למכתבו המשמח לבבי ודורי"ש⁵⁸ בכל לב.⁵⁹
המל"ח⁶⁰ ברצות ד'
אברהם יצחק הכהן⁶¹

- 53 כיוון שבמצב זה של שתי אותיות מתוך ארבע לא ייתכן שהסופר ישמיט, הרי שקיים חשש גם במצב שבו קיימת אות אחת בלבד בתחתון ושלוש בעליון, ואז החשש שמא זהו שם אחר.
54 על כן.
55 מסקנת הרב בדרך לימודו את הסוגיה היא שכיוון שבאופן מוסכם גם כשמקצרים בכתיבה, אין הדרך לחסר יותר מאות אחד, וזהו הדבר המוסכם בכתיבה, חיסרון של למעלה מאות אחת מעמיד בספק את הכתיבה ולכן אין לשטר תוקף.
56 נראה לעניות דעתי.
57 הרב זצ"ל מבאר כי זהו הפשט הנראה לו, אולם הוא מבטל את דעתו מפני דברי קודשם של הקדמונים.
58 ודורש שלומו.
59 השוו עם ברכות הפתיחה והחתימה של שאר האיגרות לאדר"ת מתקופת האירוסין, על פי הרב נ' גוטל, מכותבי ראייה (לעיל הערה 4), עמ' 199–200. למשל, באגרת אחרת של הרב זצ"ל לחמיו, שו"ת משפט כהן, עמ' רלה, חותם: "ידידו באמו"צ (באמת וצדק) המל"ח"; גנזי ראייה, פורים תרמ"ה, מט' באדר תשמ"ה, עמ' 23, מברכו: "יודי ישפת שלוי לנו, ויתברך כ"ג כנפשו הרמה ונפש המיועד להיות חתנו, מברכו באהבה עזה בברכת כהן. הצעיר בפרחי כהונה [...]"; ושם, פורים תשמ"ה, עמ' 21–22: "שמחת עולם (- נכתב בפורים) על ראש האי גברא רבא, כבוד אוהב נאמן בבריתי, אב בתורה וחכמה ואף באהבתי [...]. שלום למר ולכא"ל (ולכל אשר לו, כמובן התייחסות לכלתו לעתיד), ברכה כפולה ומכופלת", ובסוף שם, מברכו ב"שמחה וששון עד עולם לאדוני חביבי וביתו וכא"ל [...]. כנפשו הטהורה ונפש אוהבו ואהובו, המיועד להיות חתנו כבנו, מברכו בלב נאמן ושלם". מעניינת ההדגשה החוזרת בנושא האמת והנאמנות, ואולי הכוונה לחזק את הסכמי השידוכין שעשו. המיועד להיות חתנו (לעיל הערה 59).
60 כך גם חתם הרב באיגרת נוספת לחמיו לעתיד מאותה תקופה, גנזי ראייה, עמ' 22, 69,
61 לעומת שו"ת אורח משפט, במילואים, עמ' רמט, סימן ז ועמ' רנה, סעיף ו, שכנראה מתקופת זוימל (לאחר הנישואין) שהוסיף את שם משפחתו, קוק.

